

บทที่ ๔

พระคําริทางกร เมืองของสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

แม้ว่าสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จะทรงถูกจำกัดบทบาทในตำแหน่งรัชทายาทตั้งกล่ามาแล้ว และไม่ทรงมีตำแหน่งหน้าที่ทางกร เมืองใด ๆ อีกนอกจากตำแหน่งทางกรทหารที่ทรงดำรงอยู่เท่านั้น หากในทางปฏิบัติพบว่าพระองค์เป็นบุคคลสำคัญพระองค์หนึ่งที่มีส่วนในการ เมืองรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมักจะโปรดเกล้าให้พระองค์กราบบังคมทูลถวายความคิดเห็นเพื่อประกอบการพิจารณาอยู่เสมอ ๆ เช่น โปรดเกล้าให้ทรงเป็นประธานกรรมากรวางโครงการร่างประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา^๑ ให้ทรงพิจารณาร่างพระราชกำหนดลักษณะปกครองข้าราชการหัวเมืองฝ่ายบูรการ^๒ ให้ทรงพิจารณาพระราชบัญญัติว่าด้วยโรงเรียนเซนต์กิ้ง^๓ กับทั้งโปรดให้กราบบังคมทูลความเห็นเพื่อประกอบการพิจารณาในเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมือง คือ กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ และการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ ๑ เป็นต้น และไม่เพียงแต่จะทรงเป็นที่ปรึกษาทูลเกล้าถวายความคิดเห็นแก่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้น หากสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ยังทรงเป็น

^๑ หจข., สบ. ๐๐๑/๒๔ นักประชุมวินิจฉัยปัญหาซึ่งเกิดขึ้นในการร่างประมวลกฎหมายต่าง ๆ.

^๒ หจข., สบ. ๐๐๑/๒๖ ร่างพระราชกำหนดลักษณะปกครองข้าราชการหัวเมืองฝ่ายบูรการ.

^๓ หจข., สบ. ๐๐๑/๒๕ เกี่ยวข้องแก่การร่างพระราชบัญญัติโรงเรียนเซนต์กิ้ง.

ที่เคารพ เชื่อถือในหมู่เสนาบดีต่าง ๆ โดยเสนาบดีมักจะถวายร่างพระราชบัญญัติและพระราชบัญญัติต่าง ๆ เพื่อให้พระองค์ทรงพิจารณาอนุญาตก่อนอยู่เสมอ ๆ เช่น พระยาไพศาลศิลปศาสตร์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการกราบทูลให้ทรงตรวจหลักสูตรสำหรับสอนนักเรียนระดับต่าง ๆ ของกรมศึกษาธิการ^๒ เจ้าพระยาบวรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาลถวายร่างพระราชบัญญัติคนต่างประเทศเข้าเมือง และร่างพระราชบัญญัติป้องกันภัยอันตรายอันเกิดจากการเล่นมหรสพ^๓ ให้พระองค์ทรงตรวจ เป็นต้น

ดังนั้น ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จะมีทรงมีหน้าที่ทางการ เมืองนอกเหนือไปจากตำแหน่งรัชทายาทก็ตาม แต่อิทธิพลทางความคิดของพระองค์ที่อยู่เบื้องหลังดังกล่าวมา เป็นแนวทางให้ศึกษาถึงพระคำริและคุณสมบัติทางการ เมืองของพระองค์ซึ่งอาจกล่าวแยกได้ ๔ ประการ คือ

๑. ทรงเป็นทหารนักรบ เมือง
๒. ทรงเป็นนักปกครองที่ค่อนข้างเผด็จการ
๓. ทรงมีความคิดทางการเมืองที่กว้างไกลและทันสมัย
๔. ทรงมีหลักการปฏิบัติดี

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสนาบดีแต่ละกระทรวง จะทำหน้าที่ออกกฎหมายและนำขึ้นกราบบังคมทูลเกล้าถวายเพื่อขอพระบรมราชานุมัติจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แล้วจึงประกาศเป็นกฎหมายลงในหนังสือราชกิจจานุเบกษาต่อไป.

^๒ หจข., สบ. ๐๐๑/๓๒ ความเห็น เรื่องหลักสูตรสำหรับสอนนักเรียนชั้นมูล ปฐม มัธยม อุดมศึกษา สำหรับกรมศึกษาธิการ.

^๓ หจข., สบ. ๐๐๑/๒๔ เจ้าพระยาบวรราชส่งร่างพระราชบัญญัติคนต่างประเทศเข้าเมืองกับร่างพระราชบัญญัติป้องกันภัยอันตรายอันเกิดจากการ เล่นมหรสพ พระพุทธศักราช, ๒๔๒๐ มาถวายทรงตรวจ.

๑. ทรงเป็นทหารนักการเมือง ไม่เพียงแต่จะเป็นนักการทหารที่ดีเท่านั้น หากสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ยังทรงเป็นนักการเมืองที่สามารถ ควบ โดยพิจารณาจากเหตุผลนับสนุนที่สำคัญ คือ

ก. ทรงพยายามสร้างทหารที่มีคุณภาพขึ้นเพื่อรับใช้กองทัพและสังคม อันเป็นพระกรณียกิจสำคัญในช่วงที่ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนนายร้อย ทหารบก นั่นคือทรงเริ่มปลูกฝังความรู้รักในอาชีพทหารให้แก่เด็กแวี้ยเยาว์ ในการอบรมสั่งสอนนักเรียนทหารพระองค์ไม่เพียงแต่จะทรงมุ่งในทางการทหารแต่ เพียงอย่างเดียว หากพระองค์ยังทรงปลูกฝังด้านจิต ทางการ เมืองด้วยการ แก้ไขเปลี่ยนแปลงหลักสูตรและการสอนในชั้นเรียน ด้วยการทรงจัดขยายชั้นเรียนและ ปรับปรุงหลักสูตรการเรียนของนักเรียนนายร้อยทหารบกให้กว้างไกลขึ้นกว่าเดิม โดย พิจารณาเปรียบเทียบการจัดหลักสูตรสอบคัดเลือกผู้สมัคร เข้าเป็นนักเรียนนายร้อยและ นักเรียนนายดาบ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ และปี พ.ศ. ๒๔๕๗ เห็นได้ว่าหลักสูตรใหม่ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ จะเพิ่มขีดจำกัดความรู้บางประการของผู้สมัครสอบไว้มากกว่า หลักสูตรเก่าในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ เช่น ทรงเพิ่มสาระสำคัญในวิชาภูมิศาสตร์ เพิ่มวิชา ทางคานการ สุขศึกษา ธรรมชาตวิทยา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อจำกัดที่ระบุไว้ใน หลักสูตรปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ว่า ทรงต้องการเฉพาะผู้ที่แข็งแรงและอดทนเท่านั้น เพื่อให้ เป็นนายทหารที่ดี เป็นตัวอย่างอันดีแก่พลทหารทั่วไป ทั้งทรงพยายามศึกษาและนำ ความรู้เกี่ยวกับยุทธวิธีที่ก้าวหน้าและทันสมัย และความรู้ทางการเมือง การปกครอง

"หลักสูตรสำหรับสอบวิชาผู้สมัครเข้าเป็นนักเรียนนายร้อยและนักเรียน นายดาบ ร.ศ. ๑๓๑," ราชกิจจานุเบกษา ๒๘ (๒๘ เมษายน ร.ศ. ๑๓๑) : ๒๒๐ - ๒๓๘ และ "แจ้งความกระทรวงกลาโหม," ราชกิจจานุเบกษา ๓๑ (๒๐ กันยายน ๒๔๕๗) : ๑๓๘๓ - ๑๓๘๘.

มาสั่งสอนนักเรียนนายร้อยทหารบกด้วยพระองค์เอง ทรงตรวจตราการฝึกหัดของนักเรียนนายร้อยทหารบกและทรงมีพระกระแสวิจารณ์ตักเตือนแนะนำชอบกพร่องต่าง ๆ ที่ควรแก้ไขอยู่เสมอ ๆ^๑

การสั่งสอนที่นับว่ามีผลทำให้นักเรียนนายร้อยทหารบกเกิดสำนึกทางการเมืองอย่างได้ผล ได้แก่การสั่งสอนเปรียบเทียบระบอบการปกครองของประเทศต่าง ๆ และทรงวิจารณ์ถึงความแตกต่างที่มีทั้งส่วนดีและส่วนเสียให้เห็นอย่างเด่นชัด^๒ จนกระทั่งบรรดาลูกศิษย์ของพระองค์มีความเห็นว่า "ทุกคนมีสิทธิที่จะคุยกันถึงเรื่องการเมืองได้ทุกแห่ง ตลอดจนระบอบการปกครองและลัทธิ"^๓ และในจำนวนคณะผู้ก่อการคิดเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น ส่วนใหญ่ล้วนแต่เป็นศิษย์ของพระองค์ทั้งสิ้น

จึงอาจกล่าวได้ว่า ส่วนหนึ่งของการสั่งสอนอบรมนักเรียนนายร้อยทหารบกของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เป็นสาเหตุหนึ่งในหลายสาเหตุของการกบฏ ร.ศ. ๑๓๐

ข. ทรงพยายามปิดบังพระองค์จากกรณีกบฏ ร.ศ. ๑๓๐? ไม่เพียงแต่การสั่งสอนอบรมเพื่อปลูกฝังสำนึกทางการเมืองให้แก่บรรดานักเรียนนายร้อยทหารบกเท่านั้น แต่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ยังทรงใช้วิธีผูกใจบรรดาทหารด้วยการใช้หลักการ "พระเดช" นำหน้า "พระคุณ" อย่างได้ผลเป็นที่สุด คือ

^๑"พระกระแสรับสั่งตักเตือนเรื่องการฝึกหัด," เสนาศึกษา เล่ม ๔ ตอนที่ ๗ (กรกฎาคม ๒๔๖๖): ๔๑๕ - ๔๕๕.

^๒ร.ศ. เจริญ ศรีจันทร์ และ ร.ศ. เนตร พูนวิวัฒน์, กบฏ ร.ศ. ๑๓๐, หน้า ๑๕๕.

^๓เรื่องเดียวกัน.

ทรงดำเนินการปกครองด้วยความเป็นระเบียบเคร่งครัดและเฉียบขาด ทั้งนี้เพื่อ
ปลูกฝังความรู้สึกกลัวเกรง แล้วจึงทรงโน้มน้าวจิตใจให้เกิดความจงรักภักดีภายหลัง
ด้วยการเอาพระทัยใส่ดูแลสภาพความเป็นอยู่ของบรรดาทหารอย่างใกล้ชิด โปรดให้
ผู้บังคับบัญชาเอาใจใส่ดูแลผู้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาอย่างละเอียดถี่ถ้วน เช่น ผู้บังคับบัญชา
จะต้องจำชื่อ ภูมิลำเนา สภาพครอบครัว บิคามารดา อาชีพ และความจำเป็นของผู้
อยู่ใต้บังคับบัญชาให้ได้ทุกคน ในโรงเรียนทหารบกและกรมกองทหารต่าง ๆ ทรง
กำหนดให้มีแพทย์คอยดูแลสุขภาพร่างกายรวมทั้งความเป็นอยู่ในเรื่องอาหารและที่พัก
ด้วย ดังนั้นพระองค์จึงทรงเป็นที่จงรักภักดีในหมู่ทหารถึงกับว่าทหารส่วนหนึ่งใน
บรรดาผู้คิดเปลี่ยนแปลงการปกครอง ร.ศ. ๑๓๐ คิดจะทุลฉันทพระองค์ขึ้นเป็นประมุข
หากมีความจำเป็นจะต้องเปลี่ยนแปลงองค์ประมุข

ปัญหาการมีพระนามของพระองค์เข้าไปพัวพันเกี่ยวข้องกับบรรดาผู้ก่อการ
กบฏคิดจะเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ
ทรงพยายามพิสูจน์พระองค์มาโดยตลอดตั้งกล่าวมาแล้วในบทก่อน แต่เมื่อพิจารณา
การกระทำบางอย่างของพระองค์แล้ว เป็นต้นว่า จากการสนทนาของพระองค์กับ
อุปทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทยที่ทรงเชื่อว่า บรรดานายทหารที่ก่อการกบฏจะ
ต้องได้รับการจูงใจและการสนับสนุนจากบุคคลที่มีอำนาจและอิทธิพลในวงการ เมืองของ
ไทย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ทรงประทานคำสัมภาษณ์แกหนังสือพิมพ์อังกฤษ ๒
ฉบับ คือ เดลิเมต์และสยามออบเซอร์เวออร์อย่างเปิดเผยตรงไปตรงมาเกี่ยวกับ
เหตุการณ์ ร.ศ. ๑๓๐ ซึ่งไม่เพียงแต่จะเป็นการพยายามแสดงความบริสุทธิ์ให้กับ

๑ "กฎลักษณะปกครองและระเบียบการภายในสำหรับกองทัพบก,"

บรรดาผู้ก่อการเท่านั้น แต่การกระทำนี้ของพระองค์ยังก่อให้เกิดความตื่นตะลึงในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ทั่วไปด้วย^๑

ตามความในหนังสือพิมพ์สยามลอบเชอร์ เวย์ร์ซึ่งติดตามข่าวเกี่ยวกับบรรดาทหารก่อการกำเริบนำเสนอบริเวณ ๆ ใต้ลงข่าวตามคำประพันธ์สัมภาษณ์และเขียนถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ไว้มติความว่า

โปรดการฟรี

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงพอพระทัยในการฟรี ไมกคี่ราษฎรและพอพระทัยในการปกครองที่เรียกว่า กอนสตีติวชันแนล คอเวอเมนต์ (ซึ่งมีหัวหน้าราษฎรเข้าที่ประชุมปลุกฆาฏการแผ่นดินไค) ถ้าประเทศไทยเราสมควรจะมีการปกครองเช่นนั้นไค พระองค์ท่านจะเป็นผู้แรกนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดการบ้านเมืองให้เป็นแบบนั้น แลรับสั่งแก่ผู้แทนหนังสือพิมพ์ของเราว่าพระองค์ท่านทรงรู้สึกเป็นแนวว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตตามความประสงค์ของราษฎรในการเรื่องนี้...^๒

อาจกล่าวได้ว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ต้องทรงมีจุดมุ่งหมายในการกระทำนี้ของพระองค์อย่างแน่นอน แม้โดยส่วนพระองค์เองก็ทรงแสดงพระองค์อย่างเปิดเผยต่อองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าทรง

^๑สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, FO. 371/1473

Mr. Peel to Sir Edward Grey no. 19 Secret date March 13, 1912.

^๒สยามลอบเชอร์เวย์ร์ (๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐): ๒ - ๓.

สนับสนุนและเชื่อมั่นในนโยบายเสรีนิยมอย่างแน่วแน่^๑ และแม้กระทั่งหนังสือพิมพ์สยามออบเซอร์เวอร์ก็ยังคงยกย่องพระองค์ออกพระนามของพระองค์ว่าทรงเป็น "A Liberal Prince"^๒

ดังนั้น ปัญหาการกระทำที่ขัดแย้งกันในพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ในกรณี ร.ศ. ๑๓๐ จึงนับว่าเป็นพระปรีชาสามารถในเกมส์การเมืองของพระองค์ในการวางพระองค์และทรงดำเนินการในเหตุการณ์ที่ทรงเกี่ยวของด้วยทั้งในทางบวกและลบ สุดท้าย แม้วพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะยังทรงมีความระแวงแคลงพระทัยในฐานะของพระองค์อยู่ถึงกับทรงสำเนาพระราชหัตถเลขาที่มีถึงพระองค์กับทั้งโปรดให้คนสนิทที่ไว้วางพระทัยทราบบอกความในพระราชหัตถเลขานั้นด้วย^๓ แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังต้องทรงยอมรับในบทบาทและอำนาจหน้าที่ของพระองค์อย่างไม่มีเงื่อนไข ทั้งนี้ เพราะพระองค์มีทรงมีขอบพระองค์ในหน้าที่ส่วนพระองค์แต่อย่างใด แม้วาจะเกิดเหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อพระองค์ในทางตรงก็ตาม

^๑ลายพระหัตถ์จักรพงษ์ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างถึงใน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า ๕๗๕.

^๒The Siam Observer (March 7, 1912): 7.

^๓หจข., ร. ๖ บ. ๑๗/๑๒ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ลงวันที่ ๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐.

^๔หจข., ร. ๖ ก. ๑/๑๑ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง พระยาสิทธิราชเคโซชัย ลงวันที่ ๓๐ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๑.

๒. ทรงเป็นนักปกครองที่ค่อนข้างเผด็จการ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวง-

พิษณุโลกประชานาถ ทรงแสดงพระองค์และพระคำวิสัยสนับสนุนการปกครองระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราช และกราบบังคมทูลถึงความจงรักภักดีในองค์พระมหากษัตริย์และ
ชาติบ้านเมืองอยู่เสมอ ๆ โดยทรงย้ำถึงพระราชอำนาจอันเด็ดขาดขององค์พระ-
มหากษัตริย์^๑ ซึ่งจะตอง "...แสดงให้เห็นชัดว่าพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว
ทรงพระราชอำนาจในการปกครองบ้านเมือง ข้าราชการทั้งปวงตั้งแต่เสนาบดีลงไป
เป็นผู้กระทำตามพระราโชบายเท่านั้น..."^๒ และที่สำคัญอย่างยิ่งคือทรงเสนอ
พระคำวิสัยพระองค์สนับสนุนการใช้อำนาจเด็ดขาดในการปกครองว่า ผู้ที่จะเป็น
นักปกครองที่ดีควรจะใช้อำนาจสร้างความเกรงกลัวแต่แรกเพื่อนำไปสู่ความจงรักภักดี
ต่อไปในภายหลัง^๓ ทั้งยังทรงเห็นความจำเป็นในการจำกัดเสรีภาพของหนังสือพิมพ์
เพื่อความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ^๔ นอกจากนี้ จากการศึกษา
ยังพบว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงสนพระทัยศึกษาเกี่ยวกับ
ระบอบการปกครองของประเทศต่าง ๆ ทรงอ่านตำราการปกครองที่มีชื่อของ

^๑ หจข., สบ. ๐๐๑/๒๒ ร่างพระราชกำหนดลักษณะปกครองข้าราชการ
หัวเมืองฝ่ายบูรการ.

^๒ หจข., ร. ๖ ก. ๑/๑๒ ความเห็นเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลก
เรื่องจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน.

^๓ หจข., ร. ๖ ว. ๑/๒ Lek to His Majesty the King
date October 30th, 1910.

^๔ หจข., ร. ๖ ฅ. ๑๓/๘ Lek to His Majesty the King
date August 28, 1910.

แมคเคียเวลลี^๑ นักคิดนักปรัชญาการเมืองชาวอิตาลีที่มีอิทธิพลข้ามสมัย และยังไปรค
การเปรียบเทียบข้อดีและข้อเสียของระบอบการปกครองต่าง ๆ เพื่อนำมาสั่งสอนแก่
นักเรียนนายร้อยทหารบกด้วย

ในทางปฏิบัติที่พระองค์ทรงปกครองทหารส่วนใหญ่ในกองทัพบก
สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงเป็นนักปกครองที่เข้มแข็งและ
เด็ดขาด ทรงจัดระเบียบแบบแผนทางการทหารอย่างเคร่งครัดเมื่อทรงทำหน้าที่แทน
เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ควบคุมการออกข้อบังคับว่าด้วยระเบียบการจ้ดกองทัพ
รัตนโกสินทรศก ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๕๓) ระบุตำแหน่งหน้าที่ความรับผิดชอบภายใน
กองทัพให้ชัดเจน^๒ ออกกฎข้อบังคับว่าด้วยอำนาจการลงโทษทหาร ร.ศ. ๑๒๕
ระบุการลงโทษและอำนาจของผู้บังคับบัญชาในการลงโทษทหารที่กระทำผิดวินัยโดย
ไม่ต้องนำขึ้นศาลทหาร โดยมีโทษหนักที่สุดคือการโบย^๓ และออกกฎเสนาบดีกระทรวง
กลาโหมว่าด้วยลักษณะปกครองและระเบียบการภายในสำหรับกองทัพบกปี พ.ศ. ๒๔๕๕
กำหนดให้ทำการฝึกหัดทหารวันหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๖ ชั่วโมง ไม่เกิน ๘ ชั่วโมง ทหาร
จะต้องมีระเบียบวินัยเคร่งครัด ต้องเชื่อฟังคำสั่งผู้บังคับบัญชา และต้องปฏิบัติหน้าที่

^๑ผลงานที่มีชื่อเสียงหนึ่งของแมคเคียเวลลี คือ "เจ้า" ซึ่งแสดงถึงแนว
ความคิดทางการเมืองเกี่ยวกับวิธีการปกครองที่ผู้ปกครองจะต้องทำเพื่อรักษาอำนาจ
ของตนให้คงอยู่ตลอดไป ดู แมคเคียเวลลี, เจ้า, แปลโดย พิสิฐ จงสถิตยวัฒนา
และคณะ (กรุงเทพฯ: บริษัท บพิช, ๒๕๑๖).

^๒"ข้อบังคับว่าด้วยระเบียบการจ้ดกองทัพ รัตนโกสินทรศก ๑๒๕,"
ยุทธโภษ, เล่ม ๑๕ ตอนที่ ๑๐ (กรกฎาคม ร.ศ. ๑๓๐): ๖๙๙ - ๖๘๒.

^๓เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘๓ - ๖๘๑.

ตามคำสั่งที่ได้รับมอบหมายโดยเคร่งครัด ไม่เพียงแต่ออกกฎข้อบังคับเท่านั้น หากสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ โปรดที่จะทำการอบรมสั่งสอนและชี้แจงหลักการปฏิบัติตัวในการรับราชการ หรือทรงอธิบายให้ความรู้ในด้านต่าง ๆ แก่ทหารไต่บังคับบัญชาของพระองค์โดยสม่ำเสมอด้วย^๒

เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นนายทหารที่เข้มแข็ง ทรงปกครองทหารไต่บังคับบัญชาอย่างมีระเบียบวินัยเคร่งครัดและไฉนลคี ดังนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จึงมีพระดำริ เสนอให้นำหลักการทางทหารที่เป็นแบบอย่างมาใช้ในทางพลเรือนบ้าง เพราะทรงสังเกตเห็นความบกพร่องและล่าช้าในการบริหารงานฝ่ายพลเรือนหลายอย่าง เช่น ทรงเสนอให้มีการชี้แจงสั่งสอน อบรมนิสัยใจคอให้ข้าราชการพลเรือนใ้รู้หลักวิธีปฏิบัติราชการตามพระราชประสงค์ และสมควรจะต้องมีบทลงโทษแก่ผู้ที่ไม่ปฏิบัติตามด้วย^๓ ทรงเห็นสมควรให้ใช้วิธีสั่งการตามแบบทหารเพื่อแก้ไขการล่าช้าในการติดต่อสั่งราชการฝ่ายพลเรือน โดยแบ่งวิธีสั่งการเป็น ๒ อย่างตามแบบทหาร คือ มีคำสั่งประกาศในเรื่องปกติธรรมดาสำหรับใช้กับคนทั่วไป

^๑"กฎลักษณะปกครองและระเบียบการภายในสำหรับกองทัพบก,"

ราชกิจจานุเบกษา ๒๙ (๑๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๓๑): ๒๔ - ๒๕.

^๒"การเด็กเซอร์เรื่องน่าที่ของบุคคลซึ่งมีคอชาติ," บุทโชน เล่ม ๒๒ ตอนที่ ๑ (๑ ตุลาคม ๒๔๕๖): ๑๑๗ - ๑๓๐ และ หจช., สบ. ๐๐๑/๓๕ จอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงบรรยายถึงมูลเหตุแห่งมหาสงคราม ณ ทวีปยุโรป.

^๓หจช., ร. ๖ ก. ๑/๒๗ รายงานทรงตรวจราชการมณฑลพายัพ.

กับคำสั่งเฉพาะ เป็นจดหมายถึงผู้รับคำสั่งเพียงคนเดียวในเรื่องที่เป็นความลับหรือปกปิด^๑ และทรงบันทึกร่างงานอันตราและตั้งเลขของเสนาบดีฝ่ายพลเรือนเป็นต้นว่าเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ เสนาบดีกระทรวงคมนาคม และเสนาบดีกระทรวงพระคลังอยู่เสมอ^๒

๓. ทรงมีความสนพระทัยในการ เมืองระหว่างประเทศและก้าวหน้าทันเหตุการณ์ เหตุการณ์สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถทางการ เมืองของพระองค์ว่าทรงมีความคิดทางการ เมืองก้าวหน้าและกว้างขวางนั้น คือ การประกาศเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ ๑

อาจกล่าวได้ว่า สมเด็จพระเจ้าชาลส์ กรมหลวงพิชิตปรีชาญาณ ทรงเป็นบุคคลสำคัญที่เร่งเร้าอยู่เบื้องหลังการตัดสินใจเข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่ ๑ นับแต่การประกาศเข้าร่วมสงคราม การดำเนินการจับกุมเชลยศึก การกักขังเชลยศึก การออกคืนการแปลงชาติคนเยอรมัน และการส่งทหารอาสาไปร่วมรบในสมรภูมิยุโรป

ประเทศไทยประกาศวางตัวเป็นกลางในสงครามโลกครั้งที่ ๑ มาแต่ พ.ศ. ๒๔๕๗ จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๐ นับเป็นการประกาศในทางราชการ แต่ในความเป็นจริงการปฏิบัติพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีแนวโน้มไปในทางทรงนิยมชมชื่นประเทศฝ่ายสัมพันธมิตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศอังกฤษ ด้วยการพระราชทานพระราชทรัพย์ช่วยเหลือกองทหารรบเบากระสุนของอังกฤษ

^๑ หจข., สบ. ๐๐๑/๒๖ ความเห็นในเรื่องบิดาควรกำหนดอำนาจในการปกครองทั่วไป.

^๒ หจข., ร. ๖ ต. ๑๕.๒/๒ ลายพระหัตถ์จักรพงษ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๙ พฤษภาคม ๒๔๖๐.

ทรงพระราชนิพนธ์และทรงแปลเรื่องราวเกี่ยวกับสภาพสงครามที่เกี่ยวกับการได้เปรียบ
ของฝ่ายอังกฤษลงตีพิมพ์ในหน้าหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ กับทั้งทรงแสดงความรู้สึกส่วนตัว
ให้เห็นเด่นชัดว่า "ในส่วนของฉันแม้ว่าจะเป็กลางโดยทางราชการ แต่ในใจจริง
ฉันต่อต้านเยอรมัน (anti German) มาอยู่เสมอ"^๑ และในช่วงระยะเวลาดังกล่าว
ทรงโปรดประทับนอกพระนครเสมอ ๆ ในปี พ.ศ. ๒๔๕๕ ก็เสด็จเสียบมณฑลพิษณุโลก
เมื่อองค์ประมุขของประเทศมิได้เสด็จประทับอยู่ในพระนคร การดำเนินการชักชวนให้
รัฐบาลไทยเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรของบรรดาอัครราชทูตประเทศฝ่าย
สัมพันธมิตร เป็นต้นว่า ฝรั่งเศสและรัสเซีย ซึ่งดำเนินมาแต่เริ่มสงครามจึงมุ่งไปยัง
บรรดาผู้นำทางการเมืองชั้นสูงที่มีส่วนในการกำหนดนโยบายของประเทศ เช่น
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ และ สมเด็จพระเจ้าฟ้า
กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ซึ่งต่างก็ทรงมีความเห็นส่วนตัวโน้มนำไปในทาง
นิยมประเทศฝ่ายสัมพันธมิตร คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์-
วโรปการ ทรงนิยมอังกฤษ และ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ
ทรงนิยมรัสเซีย

สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงสนพระทัยเกี่ยวกับ
สภาพการสงครามเป็นอย่างยิ่ง ทรงติดตามข่าวการสงครามอย่างละเอียด ทรงย่อ
สภาพสงครามลงบนแผนที่อย่างละเอียดไว้ภายในห้องทำงานของพระองค์^๒ ทรงอ่าน
หนังสือพิมพ์ทุกฉบับที่ส่งมาจากต่างประเทศ เพื่อแสวงหาความรู้ทั้งทางการทหารและ
การเมืองในหน้าที่ขององค์เสนาธิการทหารบก และในฐานะองค์รัชทายาท หากทรง

^๑ หจท., ร. ๖ ท. ๑๕.๘/๑ King Vajiravudh-Peince Charoon,
Private and Confidential, Draft, Bangkok: Oct. 7, 1914.

^๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์, ๑: ๘๓.

พบยุทธวิธีใหม่ ๆ จะทรงนำมาสอนทหารไทยทันทีโดยเริ่มจากทหารมหาดเล็กซึ่งเป็นทหารภายใต้การบังคับบัญชาของพระองค์ ถ้าใครได้ลี้ภัยจึงทรงนำไปใช้สำหรับกองทัพไม่เพียงเท่านั้น การติดตามสภาพการสงครามยังจำเป็นเพราะเกี่ยวเนื่องเป็นความสำคัญระดับชาติอันจะมีผลกระทบตอประโยชน์ของประเทศเป็นสำคัญด้วย

ประเทศไทยเริ่มมีแนวโน้มที่จะเข้าสู่สงครามเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับจากปักกิ่งไต่ในปลายเดือนพฤษภาคม ๒๔๖๐ แต่จะรองนกว่าจะได้รับการชักชวนอย่างเป็นทางการจากฝ่ายสัมพันธมิตร^๑ อย่างไรก็ตามเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาปรึกษาขอความเห็นจากสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ซึ่งขณะนั้นประทับอยู่หัวหิน และได้เข้าร่วมในที่ประชุมเสนาบดีสภา เมื่อวันที่ ๒๔ พฤษภาคม ด้วยนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงกราบบังคมทูลพระคำรัสส่วนพระองค์ ในฐานะที่พระองค์ "...มิได้เป็นผู้รับผิดชอบในกิจการต่างประเทศของกรุงสยาม มิได้เป็นเสนาบดีเลยด้วยซ้ำ มิได้เป็นเจ้านาที่ในเมือง เป็นแค่เจ้านาที่ฝ่ายทหาร"^๒ ถึงเหตุผลของความจำเป็นที่ประเทศไทยจะต้องเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรว่า เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่ประเทศไทยจะต้องประกาศสงครามกับฝ่ายมหาอำนาจกลาง แม้ว่า จะยังไม่มีเหตุผลพอเพียง เช่น ฝ่ายมหาอำนาจกลางยังมีได้ละเมิดอธิปไตยและประโยชน์ของไทย และประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นิยมชมชอบฝ่ายมหาอำนาจกลางมาก แต่พระองค์ทรงเห็นทางออกสำหรับเป็นข้ออ้างได้หากประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรจะร่วมกัน

^๑ หจช., ร. ๖ ค. ๑๕.๑/๑ รายงานเสนาบดีสภา ที่ ๑/๖๐

๒๔ พฤษภาคม ๒๔๖๐.

^๒ หจช., ร. ๖ ค. ๑๕.๒/๒ ลายพระหัตถ์จักรพงษ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๔ พฤษภาคม ๒๔๖๐.

ชักชวนให้ประเทศไทยเข้าร่วมสงครามอย่างเป็นทางการและหากรัฐบาลฝ่ายสัมพันธมิตรจะยินยอมยกเลิกอัตรากារ เก็บภาษีร้อยชักสามตามสนธิสัญญาที่ผูกพันอยู่กับประเทศไทย^๑ นับเป็นข้ออ้างที่จะทำให้ประเทศไทยประกาศสงครามกับฝ่ายมหาอำนาจกลางได้โดยสะดวกทั้งยังเป็นข้ออ้างที่เอื้อต่อผลประโยชน์ของประเทศไทยอย่างมาก

พระคำริที่เป็นเหตุเป็นผลที่สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ กราบบังคมทูลนับเป็นแรงกระตุ้นสำคัญในการ เร่งให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินใจพระทัยแน่นอนในการประกาศสงครามเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตร คึงความในพระราชโทรเลขที่ว่า "จดหมายลงวันที่ ๒๕ ได้รับแล้ว ฉันทินดีมากที่เธอ มีความเห็นตรงกับฉัน และฉันเห็นชอบด้วยความคิดของเธอ เพราะเป็นสิ่งที่ฉันอยากจะทำอยู่เองแล้วด้วย ฉันทจะลงมือทำการโดยทันที"^๒ เมื่อทรงแถลงพระบรมราชาธิบายต่อที่ประชุมเสนาบดีในวันต่อมา นั้น โปรดให้ดำเนินการตามความเห็นกราบบังคมทูลของสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทุกประการ^๓

พระปรีชาสามารถของสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ไม่เพียงแต่การตัดสินใจเข้าร่วมในสงครามอย่างมีเหตุผลเท่านั้น แต่ในหลักการปฏิบัติที่ทรงมีความเห็นกราบบังคมทูลก็นับว่าเป็นหลักการที่ดีถ่วงรอบคอบ มีขั้นตอนในการปฏิบัติ และที่สำคัญคือทรงรู้จังหวะเวลาในการเรียกร้องผลประโยชน์อันเริ่มด้วย

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ หจข., ร. ๖ ค. ๑๕.๒/๒ พระราชโทรเลขพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ลงวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๔๖๐.

^๓ ดูข้อความเปรียบเทียบได้จากภาคผนวก ง. และ จ.

การเสนอให้ศิกระบายคนชาติเยอรมันและออสเตรียออกจากราชอาณาจักรไทยเป็นข้อแรก แล้วจึงให้เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศเขียนประกาศเสนอต่อผู้ค้าฝ้าย สัมพันธมิตรในการที่จะให้ความสนับสนุนทางใจแก่ฝ่ายสัมพันธมิตร เนื่องจากไม่เห็นด้วย กับการกระทำของฝ่ายมหาอำนาจกลาง และสุดท้าย ทรงเสนอว่ายังไม่สมควรจะ พுகถึงการแก้ตราภาษี เพราะ เป็นเรื่องที่ฝ่ายสัมพันธมิตร เองก็ยังไม่ได้ตกลงกัน^๑

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินการประกาศ สงครามเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรแล้ว นอกเหนือจากผลประโยชน์ทางการค้า ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทรงหวังไว้ว่าประเทศไทยจะต้องได้รับ เมื่อ "... เราได้เข้าไปอยู่ในพวกเขาแล้ว เราก็อาจถามเขาได้ว่า จะเล่นท่าไรกัน ขอให้บอกกันบ้าง เราจะได้จัดการอย่างเดียวกัน... หวังต่อไปเราก็อาจได้เข้าประชุม กับเขาบ้างคงจะรู้เรื่องต่าง ๆ ตลอด"^๒ แล้ว สิ่งที่พระองค์ทรงหวังไว้ว่าประเทศไทย จะได้ก้าวไปยืนเทียมหน้าตา กับประเทศสัมพันธมิตรต่าง ๆ คือทรงต้องการ "... จะ ได้เห็นทหารไทยสัก ๑ กองพลน้อยผสมไปทำการรบที่ยุโรป เพื่อเผยแผ่ชาติไทย"^๓ และถ้าหากเป็นเช่นนั้น ประเทศไทยจะเป็นประเทศอิสระในเอเชียชาติแรกที่ส่ง ทหารไปทำการรบในยุโรป^๔ กับทั้งทรงมีพระดำริ เกี่ยวกับการส่งทหารไปร่วมรบว่า ไม่สำคัญแต่เพียงการจะไปรบเท่านั้น แต่สำคัญในทางความประพฤติของทหารด้วย

^๑ หจช., ร. ๖ ต. ๑๕.๒/๒ ฉายพระหัตถ์จักรพงษ์ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๔๖๐.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า ๖๖๖.

^๔ เรื่องเดียวกัน.

คือเท่ากับไปเพื่อเป็นทูตให้ชาวโลกได้รู้จักและนับถือคนไทย^๑ ดังนั้นเมื่อรัฐบาล
ฝรั่งเศสขอให้รัฐบาลไทยส่งหน่วยพยาบาล นักบิน และคนขับรถยนต์ไปช่วยรบในยุโรป
สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จึงทรงยินดีและพอพระทัยมาก ทรง
ดำเนินการจัดการเกี่ยวกับกองทหารอาสาด้วยพระองค์เองโดยตลอดตั้งกล่าวมาแล้ว
ในบทที่ ๒

นอกจากนั้นยังทรงเสนอพระคำริเกี่ยวกับการทำนุบำรุงประเทศเพื่อประโยชน์
สุขของราษฎรไว้เป็นสำคัญ เห็นได้ชัดเจนจากรายงานเสด็จตรวจราชการทหาร ณ
เมืองนครราชสีมาและเมืองอุบลราชธานี วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๔๕๕ และรายงานตรวจ
ราชการมณฑลพายัพ วันที่ ๓ มกราคม ๒๔๕๕ ของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลก-
ประชานาถ ซึ่งทรงเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการทำนุบำรุงประเทศและการบำเพ็ญกุศล
บำรุงสุขแก่ราษฎร อาทิเช่น ทรงเสนอให้จัดการช่วยเหลือให้ราษฎรในมณฑลอุบล
สามารถทำมาหากินเลี้ยงชีพตนเองได้ดีขึ้น ทรงเสนอให้ทำการท่อน้ำในแม่น้ำมูลเพื่อ
ประโยชน์ทางการคมนาคม การเกษตร และทางยุทธศาสตร์ด้วย^๒ และทรงเสนอให้
มีการอบรมสั่งสอนข้าราชการชั้นผู้น้อยให้ดำเนินตามพระราชโบาย โดยให้เข้าใจใน
หลักการและหน้าที่ในการรับใช้ราษฎร ไม่ใช่ใช้พระราชอำนาจไปในทางกดขี่ราษฎร^๓
เป็นต้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพอพระทัยมาก ทรงถือ

^๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจตุจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์,

๑: ๑๖๔ - ๑๗๐.

^๒ หจข., ร. ๖ ก. ๑/๒๗ รายงานสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลก-
ประชานาถ เสด็จตรวจราชการมณฑลวันออกและมณฑลภาคพายัพ (๑๕ ต.ค. ๒๔๕๕
- ๒๔ เม.ย. ๒๔๖๑).

^๓ เรื่องเดียวกัน.

เป็นข้อมูลสำคัญสำหรับพระองค์ในการคิดจัดการ เปลี่ยนแปลงราชการต่อไป จึงทรงมีพระราชกระแสให้คัดสำเนารายงานนี้ส่งไปยังเสนาบดีกระทรวงที่เกี่ยวข้อง เป็นคนว่าเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย กระทรวงพระคลัง กระทรวงเกษตราธิการ กระทรวงคมนาคม กระทรวงธรรมการ กระทรวงยุติธรรม เพื่อให้เสนาบดีเหล่านั้นกราบบังคมทูลชี้แจงกิจการที่เกี่ยวข้องในหน้าที่ว่าจะมีหนทางในการจัดการทำนุบำรุงอย่างไร เพื่อเป็นแนวทางในการพิจารณาคำเนิการต่อไป^๑

และโดยหน้าที่ส่วนพระองค์ทางการทหารบกแล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงหมั่นอบรมสั่งสอนบรรดานายทหารให้ตระหนักถึงหน้าที่ของข้าราชการทหารที่มีต่อประเทศชาติ ตลอดจนพระมหากษัตริย์ และต่อราษฎรอยู่เสมอ ทรงต้องการให้ข้าราชการทหารปฏิบัติราชการ เพื่อความสะดวกของราษฎร เป็นเด็กใหญ่ และทรงย้ำว่าหน้าที่ของข้าราชการคือ "ต้องทำความสุขให้แก่ราษฎร"^๒ และ "ไม่ควรจะก่กีดราษฎร"^๓

๔. ทรงมีหลักการปฏิบัติ เห็นได้จากข้อเสนอแนะกราบบังคมทูลของ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ในเกือบทุกเรื่องไม่ว่าจะเป็นกรณี กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ เลือป่า การควบคุมหนังสือพิมพ์ การบริหารราชการแผ่นดิน การปรับปรุงราชการแผ่นดินให้เข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลง การดำเนินนโยบายต่างประเทศ และการเข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่ ๑ ซึ่งพระองค์ทรงกราบบังคมทูล

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ "การเด็กเซอร์ เรื่องหน้าที่ของบุคคลซึ่งมีต่อชาติ," ยุทธโฆ เล่ม ๒๒ ตอนที่ ๑ (๑ ตุลาคม ๒๔๕๖): ๑๒๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

เสนอแนะถึงขอบกพร่องที่มีและสิ่งที่ควรแก้ไขควรปฏิบัติให้อย่างเด่นชัดและตรงไปตรงมา แต่เป็นที่น่าเสียดายที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มักจะมีทรงยอมรับปฏิบัติตามนัก ยกเว้นกรณีการประกาศเข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่ ๑ ดังกล่าวแล้ว และการออกพระราชบัญญัติควบคุมหนังสือพิมพ์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลก-ประชานาถทรงเสนอความเห็นนี้มาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๕^๑ แต่การดำเนินการยังคงล่าช้าต่อมาจนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๔๕๘^๒ และเมื่อข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์โจมตีสถาบันพระมหากษัตริย์รุนแรงมากขึ้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาภิรมย์ภักดี และ เจ้าพระยา-อภัยราชา เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ดำเนินการร่างพระราชบัญญัติหนังสือพิมพ์ขึ้น และคาดว่าจะประกาศใช้ก็กินเวลาอีกหลายปีต่อมา

กรณีกฎ ร.ศ. ๑๓๐ นับเป็นการกระทำที่ท้อทายอำนาจสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างรุนแรง สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จึงกราบบังคมทูลเสนอให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงพระราชอำนาจอันเด็ดขาดขององค์พระมหากษัตริย์ให้เด่นชัด เพื่อบั่นทอนอำนาจของข้าราชการซึ่งนับวันจะยิ่งเพิ่มครอบคลุมราษฎรมากขึ้นทุกที โดยมีผลเสียตกอยู่กับพระมหากษัตริย์ ว่าทรงดำเนินพระบรมราโชบายทางการปกครองไม่ดี^๓ แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับทรงใช้ลัทธิชาตินิยมเป็นเครื่องมือในการโน้มน้าวความรู้สึกของข้าราชการ และ

^๑ หจข., ร. ๖ น. ๑๓/๔ Lek to His Majesty the King
date August 28, 1912.

^๒ หจข., ร. ๖ น. ๑.๖/๑๓ รายงานการประชุมเสนาบดี (พิเศษ)
วันจันทร์ ที่ ๓๑ พฤษภาคม ๒๔๕๘.

^๓ หจข., ร. ๖ ก. ๑/๑๒ ความเห็นเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลก
เรื่องจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน (๔ มิ.ย. ๒๔๕๕).

ประชาชนแทนการเน้นในพระราชอำนาจอันเด็ดขาดของพระมหากษัตริย์ ซึ่งไม่ทรง
ประสบผลดีเท่าที่ควรจะเป็น

กรณีเสื่อป่า ซึ่งเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการกบฏ ร.ศ. ๑๓๐
และสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงมีลายพระหัตถ์กราบบังคมทูล
ชี้แจงถึงข้อดีและข้อเสียของการเสื่อป่าไว้อย่างละเอียด^๑ หากพระบาทสมเด็จพระม
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่เพียงแต่จะทรง "ถือคั้นไม่ยอมรับผิด"^๒ เท่านั้น หากใน
ทางปฏิบัติพระองค์กลับทรงสนับสนุนและเอาพระทัยใส่ในกิจการเสื่อป่ามากยิ่งขึ้นกว่า
เดิม โดยมีทรงหยุดพิจารณาต่อคำกราบบังคมทูลของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเลย
ทั้งนี้เพราะทรงอ้างความตามสุภาษิตฝรั่งที่ว่า "ที่จะแสดงสติปัญญาภายหลังเหตุนั้น
เป็นการง่ายนัก"^๓

การบริหารราชการแผ่นดิน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า-
เจ้าอยู่หัวไม่โปรดให้มีการประชุมเสนาบดีสภาบ่อยครั้งนัก นอกจากในช่วงระยะเวลา
ที่มีเหตุการณ์สำคัญ ๆ เกิดขึ้น เช่น กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ สงครามโลกครั้งที่ ๑ หรือ
มีพระบรมราชโองการให้เสนาบดีเข้าไปในพระบรมมหาราชวังเพื่อปรึกษาราชการใน
ช่วงที่พระองค์ประทับอยู่นอกพระนครเท่านั้น โดยปกติทรงบริหารราชการแผ่นดินโดย
มีกระแสพระบรมราชโองการผ่านทางเสนาบดี แต่โปรดให้เสนาบดีเข้าเฝ้าเป็นราย
บุคคลไม่พร้อมเพรียงกัน ดังนั้น การบริหารราชการแผ่นดินจึงขาดการประสานงานที่ดี

^๑ หจข., ร. ๖ บ. ๑๗/๑๒ ลายพระหัตถ์จักรพงษ์ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐.

^๒ หจข., ร. ๖ บ. ๑๗/๑๒ พระราชหัตถ์เลขาพระบาทสมเด็จพระม
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง จักรพงษ์ ลงวันที่ ๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

ระหว่างเสนาบดี สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงเห็นถึงปัญหา การติดต่อประสานงานราชการระหว่างกระทรวงตั้งกล่าว จึงทรงเสนอเห็นควรรให้ "...มี institution ที่ทำให้เสนาบดีต้องพบกันทุก ๆ วัน แลกเปลี่ยนความรู้ ซึ่งกันและกัน ปกษษาหารือกันและมีผู้ชี้ขาดได้แล้วเชื่อว่าราชการจะดำเนินดีและเร็ว ขึ้นเป็นอันมาก"^๑ แต่ความไม่ลงรอยและไม่ยอมร่วมมือกันในหมู่เสนาบดีก็ยังคงมีอยู่ เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเปลี่ยนวิธีตั้งราชการ ไม่เพียง แต่เท่านั้น ในการประชุมเสนาบดีสภาแต่ละครั้งมักจะมีเสนาบดีมาไม่ครบองค์ประชุม อยู่เสมอ ๆ^๒ และเสนาบดีบางองค์ก็ยังมีเรื่องขัดแย้งกับองค์พระมหากษัตริย์อีกด้วย เช่นกรณีความขัดแย้งระหว่างพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เป็นต้น^๓

การปรับปรุงราชการแผ่นดินให้เข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลง ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ สถาบันพระมหากษัตริย์ถูกใจมตีในหน้าหนังสือพิมพ์อย่างรุนแรง ทำให้ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทรงวิตกและตระหนักถึงพระราชภาระ ความรับผิดชอบอันหนักของพระมหากษัตริย์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราช จึงกราบบังคมทูลขอให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงรื้อฟื้นรัฐมนตรีสภาซึ่งตั้ง มาแต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นมาให้ใหม่ ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแก่พระมหากษัตริย์ และพิจารณาร่างพระราชบัญญัติทุกฉบับ สมาชิกรัฐมนตรีสภา

^๑ หจช., ร. ๖ ท. ๑๘/๗ ลายพระหัตถ์จักรพงษ์ ถึง พระยาบุรีนวราษฏร ลงวันที่ ๑๓ กันยายน ๒๔๖๐.

^๒ หจช., ร. ๖ รด. ๑/๒ เบ็ดเตล็ดกรมราชเลขาณูการ.

^๓ อัจฉราพร กุมทพิสมัย, รายงานวิจัยเรื่อง "การบริหารราชการแผ่นดิน สมัยรัชกาลที่ ๖" (เสนอต่อสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๙), บทที่ ๔ (ยังไม่ได้ตีพิมพ์).

มีสิทธิตั้งกระทู้ถามเสนาบดีเกี่ยวกับราชการในกระทรวงนั้น ๆ ได้ เนื่องจากเสนาบดีมีอำนาจมากเกินไปเพราะทำหน้าที่ออกกฎหมายเองและกราบบังคมทูลราชการโดยไม่มี การควบคุมแต่อย่างใดเลย ทั้งยังทรงเห็นสมควรให้ประชาชนเข้าไปฟังการ ประชุมได้ และหากไม่ขัดกับประโยชน์ทางราชการก็ให้นายกรัฐมนตรีส่งบันทึก การประชุมลงตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์รายวันได้ด้วย^๑

ข้อเสนอดังกล่าวนับเป็นการ เปิดแนวทางให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วม ทางการ เมืองและ เป็นการ ตรวจสอบถ่วงดุลย์อำนาจของ เสนาบดีซึ่งนับวันก็จะยิ่งมาก ขึ้นทุกที แม้วาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงเห็นชอบกับการรื้อฟื้น รัฐมนตรีสภามาก่อนหน้านี้ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๔ แล้ว โดยโปรดจะให้พระเจ้าบรมวงศ์- เชอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ซึ่งทรงลาออกจากราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระ จุฬจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับเข้ามารับราชการใหม่ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสภา แต่พระเจ้าบรมวงศ์เชอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงปฏิเสธเพราะเห็นว่า เป็น ตำแหน่งที่มีงานน้อย^๒ แต่เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทรงมี ลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เกี่ยวกับการ รื้อฟื้นรัฐมนตรีสภาอีกครั้งในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กลับทรงไม่เห็นด้วย โดยทรงให้เหตุผลว่า คนไทยยังไม่พร้อมที่จะใช้อำนาจเลือกตั้ง ผู้แทนได้ ทั้งทรงได้รับคำแนะนำจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เชอ กรมพระยาเทวะวงศ์- วโรปกการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ และพระยาภิธานโมศรี ที่ปรึกษา

^๑ หจข., สบ. ๐๐๑/๖ ลายพระหัตถ์จักรพงษ์ กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๑ เมษายน ๒๔๖๐.

^๒ หจข., ร. ๖ บ. ๑๙/๑๒ พระราชหัตถ์เลขาพระบาทสมเด็จพระ จุฬจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง จักรพงษ์ ลงวันที่ ๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐.

ราชการทั่วไป เห็นว่ายังไม่สมควรแก่เวลา สู้สุดท้าย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงสรุปว่า "ถ้าเมืองไทยยังไม่พร้อมที่จะมีรัฐสภาซึ่งประชาชนเลือกตั้งสมาชิกทุก ๆ คนโดยเสรีภาพอย่างจริง ๆ แล้ว ไม่มีรัฐสภาปลอมจะดีกว่า"^๑

การดำเนินนโยบายต่างประเทศ การที่ประเทศไทยประกาศเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ ๑ แม้วามบรรดาผู้นำทางการเมืองของไทยจะเห็นพ้องต้องกันในการเข้ากับฝ่ายสัมพันธมิตรก็ตาม หากในความเป็นจริงพบว่ามี การขัดแย้งกันระหว่างบรรดาผู้นำทางการเมืองชั้นสูงในการเกี่ยวข้องกับประเทศฝ่ายสัมพันธมิตร คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดอัครราชทูตอังกฤษ คือ เซอร์เฮอ์เบิร์ต จี. เคอริง มากเป็นพิเศษ แต่ไม่ทรงโปรดอัครราชทูตฝรั่งเศสและอัครราชทูตรัสเซีย คือ มิสเตอร์เลอแฟวัวร์ ปองกาติส และ นายลอร์ิส เมลิกอฟ^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศก็ทรงสนิทสนมกับอัครราชทูตอังกฤษมากจนกระทั่งสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงกล่าววว่า "...สิ่ง เกตุคุณในขณะนี้ทูตอังกฤษ ท่านาที่ที่ปลุณหาราชการต่างประเทศแทนพระยาภิธานมตรี หรือมิสเตอร์มิตกินั้นที่เคียว"^๓ และในส่วนพระองค์เอง เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดอัครราชทูตอังกฤษเป็นพิเศษ จนกระทั่งอัครราชทูตฝรั่งเศสอิจฉนา ดังนั้น

^๑ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจตุจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า ๒๒๙-๒๓๐.

^๒ หจช., ร. ๒ ต. ๑๕.๕/๔ (ลับ) คำแปลพระราชหัตถเลขาถึง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรัญศักดิ์ กฤดากร อรรคราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส วันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๔๖๐.

^๓ หจช., สบ. ๐๐๑/๓ เรื่อง "กราบบังคมทูลความเห็นเรื่องรัฐบาลสยาม อยู่ใต้อิทธิพลของอังกฤษมากเกินไป" (๒ ส.ค. ๒๔๖๐).

"ทูตกรมหม่อมจักรพงษ์จึงทรงเข้าสนทนากับทูตฝรั่งเศสแทน" และในความรู้สึก ส่วนพระองค์ เพราะทรงสำเร็จการศึกษาจากประเทศรัสเซีย จึงทรงมีพระทัยผูกพัน กับอัครราชทูตรัสเซีย ไม่เพียงแค่นั้น พระองค์ยังต้องทรงรับฟังคำบนของ อัครราชทูตฝรั่งเศสที่กล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงชื่นชมอังกฤษมาก ทำให้ พระองค์ทรงต่อต้านอังกฤษมากยิ่งขึ้น จากปฏิกริยาต่อต้านอังกฤษของสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอ้างว่า เป็นเพราะสาเหตุที่ทรงถูกอบรมมาตามแบบรัสเซียทั่วไปที่ไม่ชอบอังกฤษเลย การที่ ทรงศึกษาอยู่ในรัสเซียทำให้ทรงมีแนวความคิดตามแบบรัสเซียด้วย

แต่เมื่อพิจารณาจากสภาพการณ์แล้ว แม้วาสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จะทรงชื่นชมกับอัครราชทูตรัสเซียและฝรั่งเศสเพียงใด หาก พระองค์ก็ทรงนึกถึงผลประโยชน์ของประเทศเป็นสำคัญ เป็นที่ทราบกันว่าเมื่อ อัครราชทูตรัสเซียและฝรั่งเศสพยายามชักชวนให้ประเทศไทยประกาศเข้าร่วมสงคราม กับฝ่ายสัมพันธมิตรนั้น สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงขอให้ฝ่าย สัมพันธมิตรกระทำการ ๒ ข้อเพื่อไทยจะถือเป็นข้ออ้างอันมีเหตุผลทั้งต่อประเทศ มหาอำนาจกลางและต่อประชาชนชาวไทย คือ ขอให้ประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรร่วมกัน ชักชวนประเทศไทยอย่างเป็นทางการ และขอให้ประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรยกเลิกพิภักดิ์ อัครราชทูตอังกฤษที่ประเทศไทยเห็นว่าไม่เห็นด้วยและพยายาม

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า ๒๑๓.

๒ หจข., ร. ๖ ค. ๑๕.๔/๓ Draft of Letter to Prince Charoon, marked "Private & Confidential", date August , 2460.

คัดค้าน เพราะอังกฤษกลัวจะต้องเสียผลประโยชน์ที่มีอยู่มากในประเทศไทย กับทั้ง
 ประโยชน์ความเป็นอิสระที่จะกระทำต่อประเทศไทยเมื่อเสร็จสงครามแล้ว

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และ สมเด็จพระเจ้า-
 บรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ต่างก็ทรงทราบดีถึงประเด็นการคัดค้าน
 ของอังกฤษดังกล่าว หากแต่ในทางปฏิบัติทั้งสองพระองค์ก็ยังคงชื่นชมในอัครราชทูต
 อังกฤษต่อมา เช่น เมื่ออัครราชทูตอังกฤษเห็นสมควรจัดส่งเชลยศึกในไทยไปซึ่งไว้ที่
 อินเดียนั้น ทั้งที่แต่เดิมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าเป็น
 พระเกียรติยศในการกักขังเชลยไว้ในประเทศไทย หากภายหลังทรงเห็นชอบด้วยกับ
 ข้อเสนอของอัครราชทูตอังกฤษด้วยดี ส่วนสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา-
 เทวะวงศ์วโรปการนั้น ภายหลังที่ประเทศไทยประกาศเข้าร่วมในสงครามแล้ว เพราะ
 ความคุ้นเคยส่วนพระองค์กับอัครราชทูตอังกฤษที่เคยมีมาก่อน จึงทำให้พระองค์มีทรงใช้
 วิธีทางทางการทูตใด ๆ ในการเจรจาและตอบปัญหาทางการ เมืองบางอย่างที่
 อัครราชทูตอังกฤษทูลถาม^๑

สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ไม่ทรงเห็นด้วยและไม่ทรง
 พอพระทัยกับการกระทำดังกล่าวนี้อย่างรุนแรง ถึงกับทรงทำบันทึกความเห็น เรื่อง
 รัฐบาลไทยอยู่ที่ใดอิทธิพลของอังกฤษมากเกินไปกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ-
 แกล้วเจ้าอยู่หัว ทรงเสนอแนวทางการดำเนินนโยบายต่างประเทศไว้ ความว่า

๑. รัฐบาลไทยจะต้องวางตัวเป็นกลาง โดย "...การผ่อนผันเอาใจ
 เพื่อนบ้านเราต้องผ่อนผันเอาใจเสมอกันทั้งสองฝ่าย จะได้เป็นที่ยึดเหนี่ยวซึ่งกันและกัน
 ...จึงจะเหมาะแก่การรักษาความอิสรภาพให้มั่นคง"^๒

^๑ หจข., สบ. ๐๐๑/๗ เรื่อง "กราบบังคมทูลความเห็นเรื่องรัฐบาลสยาม
 อยู่ที่ใดอิทธิพลของอังกฤษมากเกินไป" (๖ ส.ค. ๒๔๖๐).

^๒ เรื่องเดียวกัน.

๒. รัฐบาลไทยจะต้องนึกถึงผลประโยชน์ของชาติเป็นหลักสำคัญ คือ

การที่เราจะทำสงครามกับเยอรมันนั้นต้องทำแต่พอควรแก่ประโยชน์ที่เราจะได้นั่น ไม่ใช่รุนแรงไปเท่ากับประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส หรืออื่น ๆ ที่เขามีเหตุขาดหมายกันจริง ๆ จัง ๆ หลายอย่างหลายประการ ; แปลว่าไม่ใช่อังกฤษต้องการให้เราทำอะไรเราก็ต้องยินดีทำตามไปทุกสิ่งทุกอย่างนั้นหาไม่ได้นึกถึงประโยชน์ของเราโดยเฉพะ สิ่งใดเห็นว่าจะควรจะทำก็ควรพยายามหาทางตามดูบ้าง... ต้องปรากฏแล้ววาทานไม่ใคร่จึงต้องตาม ไปโซโลดเตนตามเขาไป พอเขากระดิกปากก็ yes ทันที^๑

อย่างไรก็ดี แม้ว่าหลักการปฏิบัติของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลก-ประชานาถดังกล่าวมาทั้งหมดจะเป็นหลักการที่ดีที่สมควรด้วยเหตุผล และเหมาะสมกับสภาพการณ์เพียงใดก็ตาม หากหลักการบางอย่างก็ยังคงเป็นเพียงหลักการที่มีใ้คนนำมาปฏิบัติให้เห็นผล ดังนั้นจึงยากที่จะกล่าวว่าหากพระองค์ทรงมีโอกาสในการตัดสินพระทัยแล้ว จะทรงเลือกทำตามหลักการที่ทรงเสนอหรือไม่อย่างไร

ศูนย์วิทยพัชกร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ เรื่องเดียวกัน.